

Att finnas till – några texter om livet, döden och kliniken

Intresset för humanistisk medicin har ökat samtidigt med kunskaps- explosionen inom biomedicinen. Alltmer specialiserade kunskaper och nya möjligheter att manipulera biologiskt liv har skapat ett behov av holistiska tolknings- och handlingsmönster. Till skillnad mot vetenskapen, som söker förklaringar, visar konsten och litteraturen i bilder och berättelser hur livet kan gestalta sig. Skönlitteratur kan förmedla erfarenhet som berikar det personliga medvetandet och därmed det professionella perspektivet, menar artikelförfattaren. Han beskriver bl a en novell som lärt honom mer om konsultationen än många faktaböcker.

CHRISTER PETERSSON

med dr, distriktsläkare, Vårdcentralen Strandbjörket, Växjö
(christer.petersson@ltkronoberg.se)

■ Den biomedicinska kunskapen har utvecklats explosionsartat under de senaste decennierna. Genetik och molekylärbiologi har stått i centrum för utvecklingen. Potentialen är enorm, men det är svårt att få en uppfattning om den framtida betydelsen av all ny kunskap för den kliniska medicinen. Vi har ännu inte sett mycket av genterapi i klinisk praxis, men möjligheten tycks inte ligga särskilt långt borta. Att påverka den enskilda cellens och därmed den enskilde individens åldrande verkar också teoretiskt möjligt. Därmed öppnar sig ett perspektiv som för somliga kan te sig som förverkligandet av en god utopi och för andra som vägen in i en mardrömslik dystopi. Håller människan på att hitta nyckeln till att förverkliga sin egen odödlighet? Troligen inte! Även om åldrandet kan komma att påverkas inom vissa ramar kvarstår den individuella döden som ett orubbligt faktum även för den reflekterande molekylärbiologen [1].

Litteraturen vidgar medvetandet

Människan ställd inför sin egen dödlighet är det gemensamma ämnet för religion, konst och medicin genom årtusenden. Inom vår kulturkrets har religionen under det senaste århundradet tappat greppet till förmån för vetenskap och mera hedonistiska livsideal knutna till konsumtion av varor och upplevelser. Men varken vetenskapen eller konsumismen är några riktigt bra religionssubstitut. Vetenskapen talar ett språk som i grunden är främmande för den mänskliga upplevelse- och meningssfären. Konsumismen har inget att säga om livets svårigheter och djupdi-

mensioner; om lidande, död, tröst och medkänsla.

Mycket förenklat skulle man kunna säga att konsten, litteraturen och andra uttryck för människans humanistiska aktivitet intar en ställning mellan religion och vetenskap. Konsten talar subjektets och existensens språk, utan att erbjuda bestämda lösningar eller trosalternativ som religionen. Den bidrar med en kunskap om det unika som är svårt att överblicka. Det är sannolikt ingen tillfällighet att intresset för humanistisk medicin har ökat samtidigt med kunskapsexplosionen inom biomedicinen. Strömmen av nya detaljkunskaper och nya möjligheter att manipulera biologiskt liv skapar ökade behov av holistiska tolknings- och handlingsmönster. Jag tänker till exempel på det ökade intresset för konsultation och professionell reflexion inom läkarkåren. Jag tänker också på nyinrättade tjänster i humanistisk medicin, obligatorisk läsning av skönlitteratur under medicinsk grundutbildning och ett större utbud av artiklar med humanistisk anknytning i medicinska tidskrifter.

Vi kommer troligen aldrig att få veta om man blir en bättre doktor av att läsa skönlitteratur, se på konst eller lyssna till god musik. Alla dessa aktiviteter har ett egenvärde som inte bör pressas in i några reduktionistiska ramar av mål-medeltänkande. Det torde ändå stå bortom allt tvivel att konsten och litteraturen kan förmedla erfarenhet och kunskap, som vidgar och berikar det personliga medvetandet och därmed rimligen också det professionella perspektivet. Jag vill här ge några exempel på texter som haft betydelse för min professionella utveckling.

Ingen klarhet i existensens gåta

I den rumänske författaren Zaharia Stancus bok »Vad jag älskade dig« [2] har

berättarjagets moder Maria just begravts, och på gravplatsen utspinner sig följande samtal mellan den studerade sonen och den enkla bykvinnan:

– »Är du Marias pojke?

– Ja.

– Han som bor i Bukarest?

– Ja, det stämmer.

– De säger i byn att du har läst många böcker.

– Det stämmer också.

Kvinnan sätter ner säcken, ställer den på en grav övervuxen med ogräs. Hon vänder sig mot mig, och medan hon ser mig rakt in i ögonen frågar hon:

– Och när du läste – fick du då någon klarhet i vad livet är och vad döden är?

– Nej, det fick jag inte.

– Då har du läst förgäves, allt vad du har läst.« (Sidan 144)

Romanens huvudperson har alltså inget svar att ge på frågan om liv och död. Just därför verkar han trovärdig. En litteratur som spottar ur sig enkla svar på svåra frågor kan vi inte tro på, eftersom vi vet att det inte finns några enkla, generella svar på existensens gåta. Men står vi då efter allt läsande, som berättarjaget i Stancus roman, tomhända inför den gamla kvinnans frågor vid graven? Kanske på ett plan, men samtidigt inte. Den danska poeten Pia Tafdrup skriver i sin poetik: »Vetenskapen söker en förklaring och ett svar på gåtan, medan konsten försöker bära det faktum att något slutgiltigt svar inte gives.« [3]

Konsten och litteraturen kan inte förklara. I bästa fall kan den visa – i bilder, berättelser, metaforer – hur liv och död lever i och av varandra. Den kan visa oss hur livet kan gestalta sig, och den kan bära (oss) genom kraften i sina exempel.

Den gränslösa tillvaron

I Tomas Tranströmers dikt »Klangen« [4] heter det i en strof:

»Och trasten blåste på de dödas ben
med sin sång

Vi stod under ett träd och kände tiden
sjunka och sjunka

Kyrkogården och skolgården möttes
och vidgades i varann

Som två strömmar i havet«

Livet och döden. Skolgården och kyrkogården. Två strömmar i havet. Inga tydliga gränser. Jag läste den dikten en snöstormig april dag, när min fars aska sänktes ner i jorden, och den finns nästan

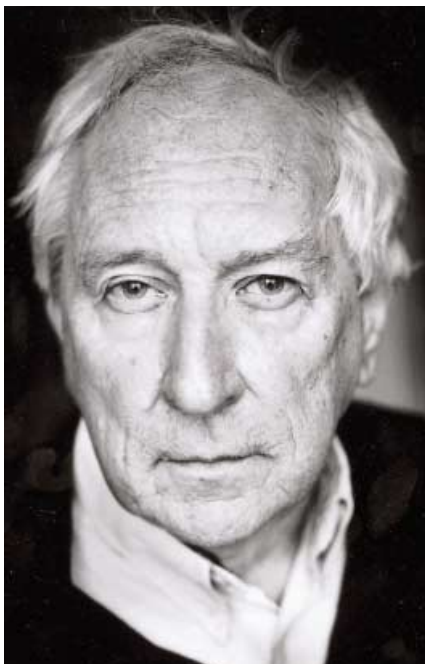

Foto: ULIA MONTAN

Tomas Tranströmer, författare, vars diktning har varit stilbildande såväl nationellt som internationellt.

Foto: ULIA MONTAN

Göran Sonnevi, lyriker, som i korta, antydande dikter beskriver bl a frågor om samhälle, psykologi, språk, mystik och politik.

alltid inom mig när jag möter döende eller svårt sjuka människor. I mina samtal kan jag själv spontant använda bilder som är härledda ur dessa tranströmerska metaforer. De kan ge ett slags paradoxal tröst genom att peka på den gränslösa tillvaron, där allt hänger samman.

Existens och icke-existens

En känsla av samma slag får jag inför Göran Sonnevis enkla diktrader [5]:

»Döden finns alltid
närmast allt
Bara livet
skiljer oss från döden«

Dessa diktrader består inte bara av elva ord. De innehåller minst lika mycket tystnad. Därför kan de bevara en fruktbar gåtfullhet och trotsa dödens starka närvaro; »bara livet skiljer oss från döden.« Så självklart och ofattbart! I varje ögonblick balanserar vi på den slaka linan mellan existens och icke-existens. Konsten och litteraturen kan öka vår känslighet för detta enkla och alldeles obegripliga faktum att något alls existerar och att jag som förnimmande subjekt på ett eller annat sätt är delaktig av denna existens. Den får mig att betänka det oerhörda i att ha ett eget öde.

Vägvisare till starkt livskänsla

Den litauisk-polske poeten och nobelpristagaren Czeslaw Milosz skriver i en dikt om den moderna människan som inte längre behöver tron på himmel och helvete eller filosofins labrynter [6]. Dock fruktar hon:

» ... tecknen på att det ofrånkomliga är
nära; en böld i bröstet
blod i urinen, förhöjt blodtryck

Då vet de säkert att vi alla är kallade,
varje man och kvinna betänker det
oerhörda att ha ett eget öde.«

I en annan dikt söker Milosz rapportera om sin uppgift som poet [6]. Han känner stor ödmjukhet och viss stolthet över att ha fått vara:

»... kamrat på en expedition (poesins)
som aldrig tar slut fast seklen förgår

En expedition som inte söker den perfekta formens gyllene skinn
Men som är lika nödvändig som kärleken

Driven av en strävan efter essensen hos
eken
Och bergstoppen och getingen och
krassen«

Men inför själva existensen måste även dikten stanna upp och erkänna sin litenhet:

»Ty att finnas till på jorden är redan för
mycket
att sätta namn på«

Dikten och litteraturen kan fungera som vägvisare, men kan aldrig säga det yttersta eller ge svaret till den gamla kvinnan i Stancus roman. Den kan skärpa livskänslan och lära oss att tydligare se »es-

Foto: ULIA MONTAN

Czeslaw Milosz, litauisk-polsk författare, nobelpristagare i litteratur 1980.

Stina (Kristina) Aronsson, 1892–1956, författare till en rad prosaverk präglade av en klar enkelhet.

sensen hos eken« eller människan och att upptäcka det som alltid har funnits.

Hos den sydafrikanske författaren JM Coetzee är just livskänslan central. Den förenar allt levande menar han i sin bok »The lives of animals« [7]. Han skriver: »To be alive is to be a living soul. An animal – and we are all animals – is an embodied soul ... To thinking, cognition, I oppose fullness, embodiedness, the sensation of being.« ...

»One name for the experience of full being is joy.«

Glädjen över att finnas till! Coetzee menar att denna glädje finns hos alla förnimmande varelser och att det är mer som förenar än åtskiljer fladdermusen och människan i det avseendet. Även om sinnesupplevelse är det primära och mest demokratiska, för att inte säga »biokratiska«, förutsätter sinnesupplevelse och kunskap oavbrutet varandra i människans värld. Dock kommer det kunskapsbärande språket alltid att vara sent ute i förhållande till sinnesupplevelsen.

Stark skildring av den goda konsultationen

En mindre känd svensk författare – Stina Aronsson – kan i sina bästa stunder på ett utmärkt sätt gestalta den där känslan av att vara till. Stina Aronsson var gift med en lungläkare vid Sandträskes sanatorium i Norrbotten. Många av hennes litterära miljöer är norrbottniska och inte sällan just sjukhusmiljöer.

I en liten novell som heter »5 minuter« [8] skildrar hon mötet mellan den unge läkaren, sörslänningen, och patienten, den unga kvinnan från trakten. I novellens början får vi veta att kvinnan hade tid på läkarmottagningen klockan kvart över fyra, men när novellen börjar är klockan redan fem: »Någon hade gläntat på dörren och ropat stig in. Läkaren mötte henne strax innanför tröskeln och tog i hand som en bekant. Innan hon hann se sig om hade hon en stolsits i knävecken. Genast efteråt satte han igång med sin utfrågning. Han var sörslänning till börden och hade bråttom som de flesta av dem. Maten stack han hastigt i mun när han åt. Med all sin lärdom visste han inte att tidens makt är som rök emot stillhetens makt. Hos kvinnan och hennes anhängiga var detta vetande medfött.«

Med all sin lärdom visste han inte ... Det finns en parallell till Stancus dialog vid moderns begravning. Känslan för existensen är här nära kopplad till tidsflödet i novellen. Konsultationen äger rum under fem minuter. Doktor och patient representerar två skilda världar, som så ofta är fallet i verkliga livet, om än inte alltid lika tydligt som i novellen.

I början av berättelsen rinner tiden med helt olika hastighet för doktorn och för patienten: »Läkaren granskade henne när hon steg in. Att få in patienten i sikte hörde till hans yrke. Samtidigt gjorde hans undermedvetna sina rön om kvinnan genom känningen av hennes fysiska närhet. Men på den kanten var fältet mörklagt för honom själv. Det finaste kunskapandet ger inte kunskaper. Han menade att tystnaden bara försinkade

dem. Och han tog liksom mått av kvinnan med hänsyn till sin egna upptagna tid. Som när du har din väg genom en folkhop och måste lämpa undan levande hinder ... Kvinnan framför honom verkade dövtum.

– Det är varmt att gå idag, försökte han. Kvinnan sög in luft mellan läpparna så att det lät som ett jo.

– Vi har fått en torr sommar. Regnskuren i middags hjälpte inte stort.

– Vi kommer att få mer. Jag såg att myrorna löpte i väg åt stacken till, svarade hon plötsligt.

– Hur kan Bertina veta var våra myror här omkring har sin stack? Frågade han ty han ville veta vad hennes prat var värt.

– Hur kan jag veta?

– Ja.

Han såg att hon teg just som hon hade svaret på tungan. En vag ångslan grep henne, att hon kanske skulle skämma ut honom för hans okunnighet om hon svarade.

– Låt höra nu.

– När myrorna vänder och löper ikapp åt samma håll, så är de på väg åt stacken till.

– Där fick man lära sig något nytt.

Hon upprepade sömnigt:

– Mot regnväder söker de sig åt stacken till. De har sitt sätt.

Läkaren tänkte: jag skulle vilja ha det vetande som den här kvinnan inte ens vet om att hon har. Under tiden betraktade han kvinnan på nytt. Fem minuter hade gått sedan hon steg in i rummet, men det kunde lika gärna varit fem år. Så olika var läget. Första gången såg han henne som någon man möter i trappan, andra gången som på någon man har i sällskap in genom dörren. Det är stor skillnad om man vill tänka efter. Han kändes vid henne nu. Hennes värld angick honom, hennes önskningar, hennes utseende.«

Så växer mötet fram mellan läkare och patient i Stina Aronssons novell. I all sin enkelhet är det en av de starkaste beskrivningar av den goda konsultationen jag känner till. Den jäktade doktorn får plötsligt syn på något. Han kan sakta sig och bli varse den människa som sitter framför honom. En ny värld öppnar sig. Den framrusande tiden stannar till medan myrorna därute rusar mot sina stackar.

Kvinnan blir sedd och bekräftad. Hon kan slappna av och glädja sig: »Sen såg hon ner på sina skor och gladdes åt att de var köptasskor med klack. Det kom en mild smak i munnen som om hon druckit varm mjölk. Och på samma gång gladdes hon över sig själv, för att hon var människan i skorna. Bara över sitt kött och blod och att det var former än luft. Känslan var namnlös

och ren som en underjordisk rännil. Den förgick genast.«

Genom att doktorn och patienten får syn på varandra och ett ögonblick vilar i samma tidsflöde kan de båda nå fram till den namnlösa känslan över att vara till; att vara för mer än luft och att känna glädje över detta. Kanske ett exempel på Coetzees »experience of full being«.

Gav mer kunskap än faktaböcker

Det finns många goda faktaböcker om konsultationen. Jag har läst en del, men det är de fem minuterna i Stina Aronssons novell jag minns. De lever mitt i och ganska oberoende av allt instrumentellt vetande om kroppen och konsultationen. De är en källa att återvända till.

Referenser

1. Pollack R. The missing moment. How the unconscious shapes modern science. New York: Houghton Mifflin Company; 1999.
2. Stancu Z. Vad jag älskade dig. Göteborg: René Coeckelbergs bokförlag; 1973.
3. Tafdrup P. Över vattnet går jag. Skiss till en poetik. Lund: Ellerströms; 1997.
4. Tranströmer T. Den halvfärdiga himlen. Stockholm: Bonniers förlag; 1962.
5. Sonnevi G. Det omöjliga. Stockholm: Bonniers förlag; 1975.
6. Milosz C. Vid flodens strand. Stockholm: Brombergs bokförlag; 2000.
7. Coetzee JM. The lives of animals. London: Profile Books Ltd; 2000.
8. Aronson S. Sång till polstjärnan. Malmö: Författarförlaget; 1984.